

**РАДЯНСЬКО-РУМУНСЬКИЙ ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ СПІР
У РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1941–1945 РР.
ТА ЙОГО ПОПЕРЕДНЄ ВРЕГУЛЮВАННЯ**

Сучасна лінія румуно-українського та українсько-молдавського кордонів закріплена двосторонніми міжнародно-правовими угодами; вона не підлягає ревізії. Проте в науковій думці можна подекуди зустріти діаметрально протилежні точки зору на проблему врегулювання україно-румунського кордону в роки Другої світової війни: від звинувачень Москви і Києва у дебаляції нібито «румунських» земель (її дотримуються окремі представники західних історико-правових шкіл) до докорів Сталіну і його оточенню за те, що вони залишили «невозз'єднаними» українські етнічні території Південної Буковини, що в другій половині ХХ ст. призвело до остаточної румунізації цих земель та їх українського населення.

Тема є достатньо розробленою в плані накопичення фактологічного матеріалу зусиллями радянських, пострадянських (В. Дюкарев, К. Жигня, С. Канюк, В. Колкер, І. Левіт, Я. Копанский та ін.) та зарубіжних (Л. Вудвард, В. Косик, А. Крецяну та ін.) політичних мемуаристів, істориків та істориків права. Натомість правова оцінка подій 1941–1945 рр. не відповідає новим історичним реаліям, вона надміру заідеологізована, а відтак не сприяє налагодженню україно-румунських відносин, завдає школи міжнародному іміджеві незалежної України.

11 червня 1941 р. в Мюнхені відбулася зустріч Й. Антонеску з Гітлером, Кейтелем і Йодлем, в ході якої Гітлер пообіцяв передати Румунії певні радянські території [1, с. 689]. За показами Й. Антонеску, наданим слідчим органам СРСР, нацистський фюрер «вказав, що за нашу допомогу у війні Румунія зможе окупувати й адмініструвати ще й інші радянські території, аж до Дніпра» [2, с. 190].

1 липня 1941 р. 13 румунських дивізій та 9 румунських бригад разом із 7 німецькими дивізіями розгорнули наступ на Радянський Союз з румунської території [3, с. 195].

Невизначеність намірів німецької політики щодо майбутнього України на ранньому етапі військової кампанії проти Радянського Союзу зумовила стурбованість Бухареста. 24 липня 1941 р. румунський посол у Берліні від імені свого уряду висловив побажання, щоб «майбутня Українська держава» не була надто великою, оскільки, маючи 40 мільйонів населення, вона чинитиме тиск на Румунію та інші європейські держави. Посол особливо просив, щоб Галичина не була приєднана до України, а стала час-

тиною Німеччини, аби можна було мати «прямий зв'язок між Німеччиною і Румунією».

У відповідь заступник секретаря Верман, начальник політичного департаменту міністерства закордонних справ Райху, зауважив, що ще надто рано говорити про освоєння територій «колишнього Радянського Союзу». Посол Німеччини в Бухаресті повідомив наступного дня, що «віце міністр-президент Антонеску цікавився питанням майбутнього устрою України і заявив, що не потрібно створювати великий слов'янський регіон на румунському кордоні» [4, с. 135].

Винагородою за участь Румунії в агресії проти Союзу РСР була державна територія Української РСР. Українська Буковина, окупована румунськими військами на початку бойових дій, уже 14 липня 1941 р. була оголошена румунською територією. Розпочалися репресії проти українських націоналістів, а 1 вересня того ж року румунський уряд заборонив усі українські організації на підконтрольній йому території.

Відповідно до румуно-німецької угоди від 19 липня 1941 р., Румунії була передана т. зв. Трансністрія. Гітлер запропонував Румунії зайняти зону між Дністром і Дніпром під приводом «забезпечення її безпеки» у обмін на участь у військових діях на схід від Дніпра. Й. Антонеску охоче прийняв цю пропозицію, попросивши Гітлера дати вказівку, аби німецькі війська не втручалися в управління територією між Дністром і Бугом. Згідно з декретом про утворення Трансністрії, її північний кордон проходив по лінії Хотин – Могилів-Подільський – Ямпіль – Рудинка – р. Савранка [5, с. 344]. Центром Трансністрії повинна була стати Одеса, яку румунам ще тільки належало захопити власними силами за підтримки німецької 72-ї піхотної дивізії.

Територія між Бугом і Дніпром управлялася німецькою адміністрацією і експлуатувалася гітлерівським Райхом, румунські сили, відповідно до румуно-німецької угоди від 30 серпня 1941 р., виконували жандармські функції «підтримання порядку».

Одеса була узята румунсько-німецькими військами 16 жовтня 1941 р.

27 листопада 1941 р. у розмові з міністром закордонних справ Румунії М. Антонеску Гітлер заявив: «Ваші права і влада на Сході необмежені: беріть стільки, скільки вважаєте за необхідне» [5, с. 343–344].

Таким чином, участь Румунії у війні проти Радянського Союзу не обмежувалася виключно «поверненням» спірних територій Бессарабії та Північної Буковини, але й ознаменувалася долученням до Румунії тих територій Радянської України (т. зв. Трансністрія), які були заселені переважно слов'янським елементом і на які Румунія не мала навіть примарних «історичних прав». Тим самим де-

юре мала місце нічим не прикрита дебелиця території сусідньої держави.

Хоча відповідно до положень міжнародного права періоду Другої світової війни існувала можливість (з суттєвими обмовками) можливість набуття титулу на територію шляхом дебелиці (завоювання), однак, існувала одна важлива обставина, що визначала деліктний характер дій Бухареста. «Будь-яка спроба встановити легітимний суверенітет шляхом поглинення окупованої території протягом (триваючої – І. А.) війни, – вказує Г. фон Глан, – повинна розцінюватися як протизаконна передчасна анексія» [6, с. 670]. Щоправда, авторитетний юрист-міжнародник кількома рядками нижче додає: «усупереч тривалій практиці наполягання юристів на цій точці зору, існують чисельні приклади *нелегальної практики* (виділення моє – І. А.) у сучасній історії, такі як італійська анексія 5 листопада 1911 р. двох турецьких провінцій, навіть усупереч тому, що (...) війна все ще тривала» [6, с. 670]. На нашу думку, дії Бухареста, який у 1941 р. поспішив включити т. зв. Трансністрію до складу Румунії були такого ж роду «нелегальною практикою», тобто порушенням міжнародного права, як й італійська анексія 1911 р.

В 1941 р. на радянсько-німецькому фронті діяли 3-тя і 4-та румунські армії; на листопад 1941 р. чисельність румунських сил вторгнення сягнула 700 тис. чол., після чого почала дещо скорочуватися внаслідок втрат убитими і пораненими.

Під час візиту міністра закордонних справ Великобританії А. Ідена до Москви у грудні 1941 р. Сталін уперше висунув програму територіальних змін у Східній Європі, які мали бути здійснені Союзними державами після переможного завершення війни. Згідно з офіційною англійською версією, ці пропозиції включали передачу Польщі Східної Пруссії, відновлення Чехословаччини і приращення її на півдні за рахунок Угорщини; Румунія, повернувши Радянському Союзові Бессарабію та Північну Буковину, розширила б свої території за рахунок усе тієї ж Угорщини [7, с. 222–223].

А. Іден, який мусив рахуватися з небажанням союзних США визнавати будь-які територіальні зміни в Європі до завершення воєнних дій, вирішив послатися на ті пункти Атлантичної хартії (СРСР приєднався до цієї угоди у вересні 1941 р.), які забороняли її учасникам прагнути територіальних надбань в ході триваючої війни.

Однак намагання Великобританії надмірно не ускладнювати відносин із Москвою вимусили Лондон продемонструвати свою лояльність до східного союзника. Ще напередодні переговорів, 6 грудня 1941 р., Лондон оголосив війну Румунії та Угорщині. «Англія оголосила війну у відповідь на побажання росіян, – відмічав у своїх мемуарах екс-прем'єр Угорщини Н. Калаї. – Далекоглядні політики в Кремлі добре знали, навіщо так потужно тиснули на Черчілля, аби

він здійснив цей крок; уже в той час вони планували виключити Англію з (політичного життя – І. А.) Балкан» [8, с. 63].

На нашу думку, слід погодитися з Н. Калаї у тому, що оголошення Англією війни Румунії та Угорщині дійсно було вигідним передусім Радянському Союзові, але не стільки через те, що Сталін прагнув «виключити Англію з Балкан», скільки через те, що переможеним коштом переможців територію не прирошують. За будь-якого розвитку подій на післявоєнній мирній конференції Румунія не могла б сподіватися на підтримку офіційного Лондона в питанні про Бессарабію і Північну Буковину.

Поза сумнівом, уже взимку 1941–1942 рр. вказану обставину адекватно сприймали передусім самі англійські урядові кола. Свідченням цього може слугувати інформація польського посла в СРСР С. Кота від 3 січня 1942 р. Польський дипломат повідомляв уряд у вигнанні про свої консультації з британським послом С. Кріппсом: «Кріппс дав зрозуміти, що в Москві вони (Іден та Бівербрук, члени англійської делегації на переговорах у Кремлі – І. А.) визнали, що Росія матиме в Прибалтиці і з Румунією кордони 1940 р., тобто з Бессарабією та частиною Буковини» [9, с. 175–176].

Маючи власний невирішений територіальний спір із Радянським Союзом, учасник антигітлерівської коаліції – польський емігрантський уряд Сікорського – узяв на себе роль захисника територіальних інтересів гітлерівської союзниці Румунії. «Почувши від Сікорського, що Лондон готується підписати з Росією договір, який визнає її вимоги Балтійських держав і румунських (sic! – І. А.) територій, – згадував Е. Рачинський, – я пішов з Цехановським 6 березня (1942 р.) на зустріч із Самнером Уеллесом» [10, с. 110].

Протягом певного часу зусилля поляків мали успіх. Як указує В. Рендж, Рузвельт «попередив Британію на початку 1942 р., що у разі, якщо вона підпише угоду назустріч (територіальним – І. А.) вимогам Росії, він буде вимушений денонсувати її публічно» [11, с. 114].

Проте першу територіальну поступку Москві Вашингтон факто зробив уже в червні 1942 р. і «коштом» саме ворожої Румунії.

12 березня 1942 р. в розмові з радянським послом М. Літвіновим, Рузвельт, посилаючись на Атлантичну хартію, вказував, що питання про Прибалтику, Бессарабію і (Північну) Буковину до закінчення війни може бути вирішене лише у формі усної угоди, яка до того ж залишалася б секретною. Що ж власне стосується самого президента, то «по суті, у нього немає жодних розходжень з нами, жодних утруднень він не передбачає у зв'язку з бажаними нам кордонами після війни» [12, с. 155–156].

Візит у В. Молотова у Вашингтон (травень – червень 1942 р.) приніс нові результати.

«За день до моїх довгих розмов із Молотовим, – писав у своїх мемуарах державний секретар США Корделл Хелл, – президент звернувся до конгресу за оголошенням війни Угорщині, Румунії і Болгарії» [13, с. 1175]. Конгрес оперативно відреагував на згадане звернення президента від 3 червня про оголошення війни гітлерівським сателітам. Уже 8 червня 1942 р. воно було ратифіковане.

Радянський нарком мав би вельми здивуватися – адже усьому світові було відомо, що Румунія і Угорщина (щоправда, без Болгарії) оголосили війну Сполученим Штатам Америки першими – ще 13 грудня 1941 р. [14, с. 556].

Запізніле на півроку оголошення війни з боку США було міжнародно-правовим нонсенсом, але у Молотова були вагомі підстави втішитися цим демонстративним жестом свого союзника. По суті, оголошення війни Румунії вирішувало наперед питання про Бессарабію та Північну Буковину – як уже вказувалося, переможеною територію за рахунок союзника не прирошують.

Іден у грудні 1941 р. «відкупився» від Сталіна оголошенням війни Румунії та Угорщині – кроком чисто формальним, оскільки на той час не існувало такого фронту, де ця війна могла б проводитися. Американці не просто перехопили у свого англійського союзника ідею, але й реалізували її у відповідний момент.

Колосальні втрати 1942 р. на Дону і під Сталінградом, де були перемолочені 18 з 26 румунських дивізій армії вторгнення, стимулювали певну корекцію зовнішньополітичних дій Бухареста. Починаючи від кінця 1942 р., румунський міністр закордонних справ М. Антонеску через своїх емісарів в Португалії, Швейцарії, Іспанії, Туреччині та Швеції почав зондувати ґрунт стосовно можливості укладення сепаратного миру США і Великобританії з Німеччиною та її сателітами. Лондон, схоже, всіляко намагався стимулювати ці процеси, а А. Іден від імені уряду Великобританії навіть заявив про можливість визнання за Румунією усієї Транссільванії [5, с. 381–382], втраченої нею на користь Угорщини за підсумками Другого Віденського арбітражу 1940 р.

Що ж стосується радянсько-румунського кордону, то ще 1 лютого 1944 р. англійський представник на таємних двосторонніх переговорах в Анкарі оголосив А. Крецяну, що максимум, на що може розраховувати Бухарест, – це радянське зобов'язання не переходити Прут [15, с. 125].

На жаль, ми не можемо встановити, наскільки ця англійська пропозиція була погоджена з Москвою, але у даному випадку важливим є інше – маємо свідчення того, що союзний Лондон де-факто бачив еventуальний післявоєнний радяно-румунський кордон у тому вигляді, як він існував на 22 червня 1941 р.

Маємо також документальні свідчення того, що держдепартамент США неодноразово пропонував британському Форін-офісу

спільну лінію поведінки у «бессарабському» питанні: «виступаючи в цілому за вирішення територіальних питань після війни на мирній конференції», Вашингтон закликав своїх англійських колег обговорити питання про еventуальне майбутнє Бессарабії та встановлення в Північній Буковині «військового управління Об'єднаних Націй» [16, с. 27].

Подальший розвиток подій показав, що зі змінами в Овальному кабінеті (Рузвельт помер 12 квітня 1945 р. і його пост перейшов до віце-президента Трумена, чия позиція стосовно Союзу РСР була значно жорсткішою) конфронтація в таборі Об'єднаних Націй може призвести до мало передбачуваних наслідків. Відтак, в інтересах Москви і Києва було, щоб радянські вимоги Бессарабії та Північної Буковини були якнайшвидше зафіксовані документально, зокрема в умовах про перемир'я з Румунією.

17 березня 1944 р. в Каїрі відбулася перша зустріч румунського делегата князя Б. Штірбея з представниками трьох союзних держав – Великобританії, США і СРСР. Румунською стороною був запропонований план окупації країни англо-американськими військами.

Тим часом, 26 березня 1944 р. війська 2-го Українського фронту вийшли на 85-кілометровій дільниці до р. Прут – державного кордону СРСР з Румунією. Перейшовши прикордонну річку, Червона армія перенесла військові дії на румунську територію.

В Заяві від 2 квітня 1944 р. радянський уряд підкреслив, що вступ радянських військ в межі Румунії диктується виключно військовою необхідністю і триваючим опором ворога, і вказував, що він не ставить за мету набуття тієї чи іншої частини румунської території чи зміну існуючого ладу.

12 квітня 1944 р. Б. Штірбей з рук радянського посла у Каїрі П. В. Новікова отримав радянські умови перемир'я [17, с. 356], які були попередньо узгоджені з урядами Англії та Сполучених Штатів. Пункт 2 вказаного проекту угоди передбачав «відновлення радяно-румунського кордону за договором 1940 р.», одночасно п. 5 – «згоду Радянського уряду на аннулювання (Другого – І. А.) віденського арбітражу про Трансільванію і надання допомоги у справі визволення Трансільванії» [18].

Виступаючи в Палаті громад 24 травня 1944 р., У. Черчілль назвав радянські пропозиції Румунії надзвичайно великодушними. Однак румунська сторона їх відхилила, розраховуючи на англо-американську висадку на Балканах, яка, на думку Бухареста, мало кардинально змінити розстановку сил.

В радянських архівах В. Сергійчуком виявлені документи, датовані літніми місяцями 1944 р., які свідчать про ініціативу вищого партійного і державного керівництва Української РСР (М. С. Хрущов) долучити до території республіки землі на Заході. Йдеться про

«Справку об административном делении Холмской губернии, Западной Галиции, Закарпатской Украины и Южной Буковины».

Незважаючи на те, що, згідно з наведеними у «Довідці» даними, населення Південної Буковини обчислює: українців і росіян – 50 519 чол., або 14,73%, а румунів – 196 265 чол., або 57,22%, екстравагантний комуністичний лідер УкрРСР прагнув включити історичні землі Південної Буковини до складу Української РСР [19, с. 67].

Розглядаючи вказану гіпотетичну можливість, не забуватимемо про те, що після завершення Другої світової війни Об'єднані Нації в країних традиціях т. зв. старого міжнародного права «покарали» організаторів і активних учасників агресивних дій: Німеччину, Італію, Угорщину.

При здійсненні бажаних територіальних змін етно-демографічна сторона питання «вирішувалася» просто – засобами масових депортацій «небажаних» національних груп населення.

При цьому насильній депортації підлягали не лише 11, 5 млн. етнічних німців, сотні тисяч угорців, але й чисельні представники народів, які воювали на боці Об'єднаних Націй. Так, за підрахунками британського україніста Т. Снайдера, польсько-радянські угоди 1944 року полишили на польському боці близько 700 тис. осіб, які «розмовляли українськими діалектами». З цього числа 82 тис. покинули Польщу як українці з власної волі, інші 300 тис. були депортовані силою. Насильством і терором були примушені до переселення в УРСР ще близько 100 тис. тих, хто розмовляв «українськими діалектами». З тих 220 тис. українців, які ще залишалися на території Польщі після обміну населенням з Союзом РСР, 150 тис. були депортовані на північний захід під час операції «Вісла». Таким чином, у місцях колишнього проживання українців на теренах південно-західної Польщі залишилося лише 70 тис. осіб [20, с. 67–68], або 10 відсотків.

Зрозуміло, що подібні заходи (позбавлення території та депортація неукраїнського населення) цілком могли бути застосовані й щодо Румунії, якби її опір антигітлерівській коаліції тривав дещо довше.

Продовження радянського наступу вимусило правлячі кола країни на чолі з новим королем – Міхаєм здійснити державний переворот 23 серпня 1944 р. Арешт Й. Антонеску та членів його кабінету та формування нового уряду Румунії під проводом генерала К. Сантанеску означали кардинальну перемену зовнішньої політики країни. 23 серпня о 23 год. 30 хв. було оприлюднено декларацію про припинення військових дій проти Об'єднаних Націй та прийняття Румунією радянських умов перемир'я від 12 квітня 1944 р.

З ініціативи Радянського уряду умови, оголошені Бухаресту у квітні 1944 р., були дещо пом'якшені. У них були внесені три но-

вих пункти, метою яких мало стати піднесення престижу нового румунського уряду: а) скорочення розміру компенсації; б) виділення вільної зони перебування румунського уряду; в) надання німецьким військам 15-денного терміну для того, щоб піти з Румунії [21, с. 187].

В Бухаресті не могли не розуміти, що пункт про пом'якшення розміру компенсації зачіпав передусім майнові інтереси Союзу РСР та Української РСР, оскільки основний збиток від дій румунських армій був завданий на півдні Європейської частини СРСР.

До Москви для підписання відповідного документа прибула румунська урядова делегація в складі Б. Штірбея, К. Вішояну, Л. Патрашкану, Д. Демечану, Ч. Крістя, Г. Попа та Р. Фокшяну [22].

12 вересня 1944 р. Радянський Союз від імені союзників – СРСР, Великобританії та США підписав Угоду про перемир'я з Румунією.

Стаття 4 вказаної Угоди відновлювала державний кордон між СРСР та Румунією, визначений радянсько-румунською угодою від 28 червня 1940 р. Дещо двозначно були сформульовані положення ст. 19: «Союзні Уряди вважають рішення Віденського Арбітражу таким, що не існує і згідні на те, щоб Трансільванія (уся чи більша її частина) була повернута Румунії, що підлягає затвердженню при мирному урегулюванні, причому Радянський Уряд погоджується з тим, щоб радянські війська з цією метою взяли участь у спільних з Румунією військових операціях проти Німеччини та Угорщини» [23, с. 687]. По-перше, не були чітко обумовлені майбутні права Румунії в Трансільванії – уся провінція чи лише «більша (а саме? – І. А.) її частина». При цьому рішення ще підлягало майбутньому затвердженню на післявоєнній мирній конференції. Відтак евентуальні територіальні здобутки Румунії коштом переможеної Угорщини залежали від двох факторів: власного внеску у війну проти Німеччини та її останнього союзника – Угорщини; а також доброї волі Союзників, передусім Москви, яка чітко і недвозначно заявила про свої права на Бессарабію та Північну Буковину.

Надзвичайно м'якими були економічні статті Угоди від 12 вересня. Стаття 11 передбачала заміщення збитків, яких було завдано військовими діями та румунською окупацією радянської території, у сумі 300 млн американських доларів поставками товарів протягом шести років (нафтопродукти, лісоматеріали, зерно, морські та річкові судна, різноманітне машинне устаткування тощо) [23, с. 210]. Враховуючи, що загальний збиток, який було завдано Союзу РСР в результаті військових дій румунськими арміями, становив – за румунськими ж даними! – 1,5 млрд доларів [23, с. 208], Бухарест не мав найменших підстав нарікати на «щедрість» Сталіна. З свого боку підкреслимо, що левова частка румунського боргу Радянському Союзові виникла в результаті спра-

внього розграбування багатств Радянської України та майна її рядових громадян.

В боях за визволення Румунії влітку-восени 1944 р. пролили свою кров понад 286 тис. радянських воїнів [24]. Для порівняння, усі втрати румунської армії в антигітлерівській війні, тобто по 9 травня 1945 р., за румунськими даними, склали понад 167 тис. убитих, поранених і таких, що пропали безвісно [5, с. 436]. По суті, кров'ю бійців 2-го Українського фронту, чії поповнення черпалися в зруйнованій війною Радянській Україні, оплачене повернення Північної Трансильванії в «доно матері-Румунії».

Таким чином, союзна нацистській Німеччині Румунія в 1941–1943 рр. здійснила спробу дебеляції частини території Української РСР (т. зв. Трансністрія), не маючи на це навіть примарних «історичних прав», визнаваних у т. зв. старому міжнародному праві. Спроба міжнародно-правового оформлення цього кроку (дебеляції) ще до завершення війни також повинна розцінюватися як грубе порушення діючих на середину ХХ ст. міжнародно-правових норм. Проте Кремль відмовився підтримати ініціативу партійно-радянського керівництва Української РСР (М. Хрущов, М. Гречуха) з долученню до території Української радянської республіки ще й Південної Буковини, хоча «старе» міжнародне право надавало таку можливість (зокрема, «покарання агресора» було використане як привід для розподілу німецьких територій Східної Пруссії та Сілезії між східними жертвами її агресії – післявоєнними Союзом РСР, ПНР та ЧССР). Радянські вимоги, як відомо, обмежилися лінією кордону 22 червня 1941 р. Дивна для деяких вітчизняних істориків «поблажливість» Сталіна пояснювалася двома факторами. По-перше, бажанням використати Румунію у війні проти Німеччини та її останнього союзника – хортистської Угорщини, по-друге, неготовністю порушувати принципи союзного співробітництва, закладені Атлантичною хартією 1941 р. У будь-якому випадку, Румунія не має підстав скаржитися на агресивність радянської зовнішньої політики періоду Другої світової війни: як з огляду на норми старого міжнародного права (вони давали Союзу РСР підстави вимагати й більш невідгідних для Румунії кордонів), так і на норми міжнародного права нового (оскільки розмежування здійснювалося на етнографічних основах, а воля українського населення спірних територій – там, де воно становило абсолютну більшість, – була виразно прорадянською і проукраїнською).

Список літератури: 1. Нюренбергский процесс над главными военными преступниками. Сб. матер.: в 3-х т. / Под общ. ред. Р. А. Руденко. Т. 2. Военные преступления. Преступления против человечества. М., 1966. 2. Колкер Б. М., Левит И. Э. Внешняя политика Румынии и румыно-советские отношения (сентябрь 1939 – июнь 1941). М., 1971. 3. Вторая мировая война 1939–1945 гг. Военно-исторический очерк. М., 1958. 4. Косик В. Україна під час Другої світової війни 1938–1945 рр. К., Париж, Нью-Йорк, Торонто, 1992. 5. История Румынии 1918–1970. М., 1971. 6. Glahn G, von. Law among Nations. An Introduction to Public International Law. New York – London: The

Macmillan Co; Collier Macmillan Ltd, 1981. + Table of Cases, Index (Total – 768 p.). 7. Woodward Llewellyn. British Foreign Policy in the Second World War. Vol. I. London: Her Majesty's Stationery Office, 1970. LX. 8. Kallay Nickolas. Hungarian Premier a Personal Account of a Nations Struggle in the Second World War. London, 1954. 9. Kot Stanislaw. Conversations with the Kremlin and Dispatches from Russia. London New York Toronto, 1963. 10. Raczynski E. In Allied London. The Wartime Diaries of Polish Ambassador Count Edward Raczynski. Introduction by J. Wheeler-Bennet. London: Weidenfeld and Nickolson, 1962. 11. Range Willard. Franklin D. Roosevelt's World Order. Atlanta, 1959. 12. Советско-американские отношения во время Великой Отечественной войны, 1941–1945: Документы и материалы. Т. 1. 1941–1943 гг. М., 1984. 13. Hull C. The Memoirs of Cordell Hull. In two volumes. New York, 1948 p. 14. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны. Т. I. 22 июня 1941 г. – 31 декабря 1943 г. М., 1946. 15. Cretzianu Alexander. The Lost Opportunity. London: Sare, Toronto: Clarke Irwin, 1957. 16. Жигня К. Л. Подготовка и заключение мирных договоров с Болгарией, Венгрией и Румынией после второй мировой войны (дипломатическая история). Кишинев, 1981. 17. СССР и страны народной демократии. Становление отношений дружбы и сотрудничества 1944–1945 гг. М., 1984. 18. Правда. 1944. 27 августа. 19. Сергійчук В. Трагедія українців в Польщі. Тернопіль, 1997. 20. Snyder T. The Ukrainian Minority in Poland // Ukraine and it's Western Neighbors / Ed. By J. Clem and N. Popson. Cambridge, 2000. 21. Советско-американские отношения во время Великой Отечественной войны, 1941–1945: Документы и материалы. В 2-х т. Т. 2. 1944–1945/ Министерство иностранных дел СССР. М., 1984. 22. Известия. 1944. 31 августа. 23. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны: В 3-х т. Т. II. 1 января 1944. 31 декабря 1944. М., 1946. 24. Красная звезда. 1970. 21 июня.

Надійшла до редколегії 22.02.08

О. В. Дмитренко

СУВЕРЕНІТЕТ ЯК ПРОВІДНА ОЗНАКА ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДОСЛІДЖЕНЬ Ф. В. ТАРАНОВСЬКОГО)

Відродження уваги до питання про державну владу виникає, як правило, у періоди соціально-політичних криз, коли виявляється, що вона (державна влада) нездатна ефективно керувати суспільством, у тому числі і за допомогою правових механізмів. Подібні ситуації виникали неодноразово. Це було після другої світової війни, коли сплеск уваги до влади в державі багато в чому був викликаний реакцією на фашистську диктатуру і тоталітаризм, що вразили багато країн Європи і світу. Це спостерігалось в державах, що набули самостійності після розвалу СРСР, інших країн «соціалістичної співдружності» на рубежі XIX–XX ст. ст. Й досі в нашій країні триває широка і затужавіла полеміка навколо співвідношення понять влада, справедливість, свобода і воля в державі, обговорення теоретичних і філософських аспектів праводержавності. Відбулася регенерація ідеї правової держави, яку серед вітчизняних мислителів започаткував ще Пилип Орлик, а потім виношували російські і українські вчені-правознавці другої половини XIX – поч. XX ст.: В. Н. Чичерин, І. В. Михайловський, П. І. Новгородцев, Б. О. Кистяківський, Є. М. Трубецький, І. А. Ільїн, Б. П. Вишеславцев, Г. В. Флоренський.

До цієї плеяди вчених-юристів варто віднести і Федора Васильовича Тарановського (1875–1936), творча спадщина якого в узагальненому вигляді досі лишається не дослідженою. Лише фра-